

TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI – ADALET İLİŞKİSİNDE GÖRELİLİK

Muharrem Balcı

(Ayasofya Dergisi, Sayı. 34, Mart 2024)

Kavramsal analiz

Türkiye’de sivilleşme ve adalet kavramı/olgusu arasındaki ilişki belki de en az konuşulan konulardandır. Ancak buraya temas etmeden önce bir kavramsal analiz gerekiyor.

İlk kavram Sivilleşme

Sivilleşme ve **sivil toplum** bu coğrafyanın ve toplumumuzun ürettiği bir kavram değildir. Kimilerine göre kirlenmiş bir kavram (Ali Bulaç), kimilerine göre oryantalist bir kavram (Yasin Aktay), kimilerine göre de anlamı çeşitlendirilmiş, içinde hem sivil toplum hem uzmanlık olan tartışmalı bir kavramdan (Koray Gümüş)¹ bahsediyoruz. Bu yazının boyutlarını aşmamak düşüncesiyle sivil, sivilleşme ve sivil toplum kavramlarına hangi perspektiften bakacağımızı peşinen belirtme gereği vardır. Kavram ve olguya bakışımız siyasal-hukuk yönlü olacaktır. Başka bir ifadeyle düzen karşıtı fakat arızî olmayan muhaliflik penceresinden ve karşıtlarının kurumlarını meşrulaştırmadan bakacağız.

Sivil toplum kavramı 1980’lerin başında adını ve gelişini belirleme şansımız olmadığı halde hayatımıza girmiş ve toplumun önemli bir kesimini kuşatmıştır. Ancak sonda söyleyeceğimiz bir önermeyi başta da söyleyebiliriz: Her yanımızı kuşatan sivil toplum çalışmaları, toplumumuzun tarihsel gerçeklikten gelecek tasavvuruna doğru yürüyüşüne katkı sağlayan unsur olarak düşünülmelidir. Sivilleşme ve STK olgusuna yaklaşımımız bu kabildendir.

İkinci kavramımız adalet.

Adalet lügatte, doğrudan ayrılmama, haktan yana olma, hakkı yerine getirme ve hakkı gözetme anlamındadır. Bu anlamda yaratıcının tüm insanlara bir emri ve yaradılışın bir gayesi olması nedeniyle vazgeçilemez ve değişmezdir. En kolay ve anlaşılır tanımı, “bir şeyi kendisine ait yere koymaktır”. Aksi halde zulüm olur.

Adaletin iki önemli boyutu/unsuru olduğu kabul edilir:

¹ Sivil Toplum Kavramı Etrafında Tartışmalar Paneli – EDAM-PRODEM. 02 Nisan 2005.

Birincisi ‘eşitlik adaleti/izonomi/hak eşitliği’ dir. İnsanlık değerinde, insanlık onurunda, insan haklarında, hukuk sisteminin gereklerinin yerine getirilmesinde mutlak eşitlik anlamındadır. Adaletin bu önemli hak eşitliği unsuru, insan haklarında hiçbir şekilde dil, din, cins, ırk farkı gözetilmeksizin, eşitlik ilkesinin ihlal edilmemesini içerir.

İkincisi ‘oran/kıst/equity adaleti’ dir. İnsanlara emeklerinin karşılıkları (ücret/ödül) veya eylemlerinin karşılıklarının (beraet/ceza) verilmesinde, kamu görevlerinin dağıtımında ehliyet ve liyakatlerine göre eşit davranmayı içerir. Adaletin bu iki unsurunun (ehliyet ve liyakat) bir arada, biri olmazsa diğeri olmaz şekilde tatbik edilmesi gereklidir. Aksi halde adalete uyulmak yerine zulmedilmiş olur.

Adalet, teorik anlamda sadece belirli içerikli ilkelerin etkili kılınması değil, fakat belirli bir “*isteme*” dir: Değişik ve değişken, ama belirli nitelikte olan düzenleri oluşturan bir koşullar zincirini sürekli gerçekleştirmeyi isteme. Bu belirli nitelikteki düzenler, insan haklarına dayanılarak ve insan haklarından türetilen ilkelerin belirlediği toplumsal-siyasi ilişki bütünlerinden oluşan düzenlerdir.²

Adalet *nesnel (objektif)* ve *öznel (subjektif)* olarak iki değişik anlamda kullanılır. Adalet, bir yandan erdem anlamında kişisel bir özelliği ve duyguyu (relativist/görececilik anlamında değil) ifade ederken; diğer yandan -hukukun tanımladığı varlık anlamında- ‘kişi’lerin ilişki biçiminin bir özelliğini de ifade etmektedir. Hukukun insanlar arası ilişkileri biçimlendiren, onlara görünür ve algılanabilir bir düzen veren, bu amaca yönelen normlar bütünü olduğu kabul edildiğinde, hukuki değer olarak söz konusu adalet de bu “*nesnel (objektif)*” anlamda adalet olmaktadır.³ Bu anlamıyla nesnel (objektif) adalet anlayışı pozitif hukukun öncelediği adalet anlayışıdır. Sivilleşme olgusu, bize geliş itibarıyla her ne kadar liberal kabullerin bir gereği olsa da özellikle Türkiye toplumunun sivilleşmeyi, tarihi kodlarından aldığı cesaretle cemaatleştirdiğinin de farkındayız.

Sivilleşme, toplumsallığın gözetilmesi, bireyselliğin ikinci plana itilmesiyle diğergamlık kazanma anlamında sağlıklı bir sonucu doğururken, kavramın ve olgunun orijininden sapmayı ve adaleti kendine has kılmayı yani göreceliliği de davet etmektedir. Adalette görecelilik ise subjektifliği, adaleti sadece kendisi için istemeyi, ötekine ise “ya sev ya terk et” metaforunu kullanmayı beraberinde getirir.

² Ioanna KUÇURADİ, “*Adalet Kavramı*. Der.: Hayrettin Ökçesiz, Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri, Alkım Yay., İstanbul: 1997

³ Vecdi ARAL, “*Hukuki Değer Olarak Adalet*”. Derl: Hayrettin ÖKÇESİZ, ÇAĞDAŞ HUKUK FELSEFESİ VE HUKUK KURAMI İNCELEMELERİ, İst: 1997, Alkım Yay.

Halbuki biliyoruz ki adalet göreceli değil, mutlaktır. Sivil toplumun cemaatleştirilmesi bu yönüyle adaletten sapmayı da beraberinde getirme istidadına sahiptir.

Adaletin göreceli olarak algılanmasının sonucunda, kimileri için “*mevcut hukuk düzenini savunmak*” adalet, kimileri için de “*onu değiştirmek*” adalet olmaktadır. Özellikle de kurulu düzenin karmaşaya düşmesi ve eşitlik ilkesinin uygulamada başkalarının lehine sonuç vereceği kaygısı, bir başka ifadeyle kurulu düzenden esas payı alanların miras yoluyla sahip oldukları veya oluşturdukları ‘**statükoyu/kamu düzenini kaybetme endişesi**’, toplumun varlığının (birlik-beraberliğinin) ve sürekliliğinin (bölünmez bütünlüğünün) koşulları olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte adalet bu hallerde mevcut düzeni korumak ‘*ya sev ya terk et*’ anlamında bir hukuk mantığının ürünü olmaktadır.

Adalet Hakk’a racidir

Oysaki Müslüman zihinde adalet hakk’a racidir. Hakk’ın, tek ve en doğrunun yönlendirmesi ve belirlemesinde olan verili bilginin hukuki sonuç doğurmasıdır adalet. Bu yönüyle adaleti Hakk’tan ayrı düşünemeyiz ve bunu et ve tırnak misali kabullenmek durumundayız.

İşte Türkiye toplumu sivilleşmeyi cemaatleşmeye yükselterek böylesi bir olumsuzluğa da kapı aralamaktadır. Tabii ki sonuç, yukarıda değindiğimiz, “karşıtlarının kurumlarını meşrulaştırmayı” beraberinde getirmektedir.

Halbuki adalet, mutlak hakk’a racidir ve hakkın yerine getirilmesini önceler. Adalet, insan fitratında verili bir unsur, bir istem, bir sonuçlandırma gayreti olup, kendine ait olan yere teslimi gerektirdiğine göre, sivil toplum-adalet ilişkisi de hakkın gözetilmesi ve gerçek sahibine (ait olduğu yere) teslimini gerektirir. Toplumumuzda cemaatleşmiş/kurumlaştırılmış sivil toplum ise sadece kendi üyeleri ve sahiplendikleri için böylesi bir sonucu öncelemektedir. Batı’dan devşirdiğimiz sivil toplum anlayışı ve eylemselliği ise spontendir. İdare (devlet)nin spesifik bir işlem veya eylemlerine karşı kendiliğinden ama bir bilinç gereği etkilenme ve karşı koymadır. Sorun halledildiğinde herkes evine gidecektir. Biz ise sivil anlayışımızı cemaatleştirerek kıyamete kadar sürececek “amel defteri” titizliğinde düşünürüz. Bu çok iyi ve yararlı olmakla birlikte bir “yardım kuruluşu” olmayı ifade eder. Yardım kuruluşları sivil toplum kuruluşunun orijini olan hükümet dışı kuruluş olmadığından ve çoğu zaman hükümetlerce desteklendiğinden gerçek anlamda sivil toplum kuruluşu olarak adlandırılmaz.

Sivilleşme mi, eklemleme mi?

İşte Türkiye’de sivil toplum çalışmalarının temel insan hakları mücadelesi kapsamındaki örgütlenmeleri sivilleşme iddiasında fakat siyasal hukuk sisteminin izlerini süren çalışmalar halindedir.

Nasıl olmasın ki? Batı’da küreselleşme karşıtı hareketleri fonlayan küresel aktörlerin bu kuruluşları yönlendirip, yönteminden ve hedefinden uzaklaştırdığı gibi ulus devlet modellerinde (ki Türkiye bir ulus devlet modelidir) iktidarlar da kendilerine yanaşan STK’ları fonlayarak yardım kuruluşlarına dönüştürmektedir. Ayrıca, gönüllülük esası üzerine kurulu sivil toplum çalışmaları iktidarlarca sadece belirli alan çalışmalarında teşvik edilmektedir. Kotarılan siyasi ve hukuki sisteme entegre olmaya müsait olmayan yapılanmaların gönüllülüğü bu yönlendirme ve fonlamalarla ‘sistemin/idarenin olumsuzluklarına karşıtlık’ şeklinde değil, sadece insanlara yardım düzleminde tutulmaktadır. Özellikle de iktidarlar, yandaşları olan sosyal ve hayır amaçlı kurumları bu kapsamda büyütebilmektedir. Böylece gerçekte hükümet dışı kuruluş (orijinalinde sivil toplum budur) olarak kendini tanımlayan bu yapılanmalar bir müddet sonra sadece bir hayır kurumu olarak sistemin kurumlarını meşrulaştırmada kullanılabilir. Bu belki de sivil toplum kavramını üreten modernitenin ulus devlet bağlamında gerçekleşmesini istediği sonuçtur. Liberalizmin, günümüzde her ne kadar küreselleşmeye uyumlu olduğu izlenimi verse de esasen ulus devlet modelini öncelemesi ile birlikte düşünüldüğünde bu sonuç kaçınılmazdır. Nitekim iktidarların kendini konumlandığı “**milli irade**”, cemaatleşen sivil toplum (!) kuruluşlarımızın da adı ve sıfatı olabilmektedir.

Diğer yandan, aslında liberal proje, özgürlüğün ve eşitliğin herkese istenildiği kadarını vermeyi amaçlayan proje olmadığı halde, özgürlük talepleriyle liberal projelerden nem’alanan sivil toplum kuruluşları, bir müddet sonra kendilerine görece özgürlük imkânı sağlayan düzenle düz olarak hayatini devam ettirmektedir. Bu gelişme bir bakıma sivil toplumun kendi kendini yok etmesidir.⁴

Sonuç

Toplumun ümitsizliğe ve gelecek endişesine düşmemesi için, sivil toplum / sivilleşme olgusunun aslına uygun eleştiri mantığı ve örneklerinin devamı ile kuruluş amaçlarını inkâr etmeden yürütülmesi sadedinde sivil toplum çalışmalarına katkı sağlanmalı, gerçekçi hedeflere, ‘işe koşulma’ şeklinden çıkarılarak, kendi özünden kaynaklanan “Allah’ın rızasını kazanma” niyet ve gayretlerine yönlendirilmelidir.

⁴ Liberal söylemin sivil toplum öngörülerine ilişkin olarak bkz: Ali KARADENİZ, “SİVİL TOPLUM VE İNSAN YETERLİLİĞİ”, <http://www.internetgazete.com/ak.asp?id=7564>